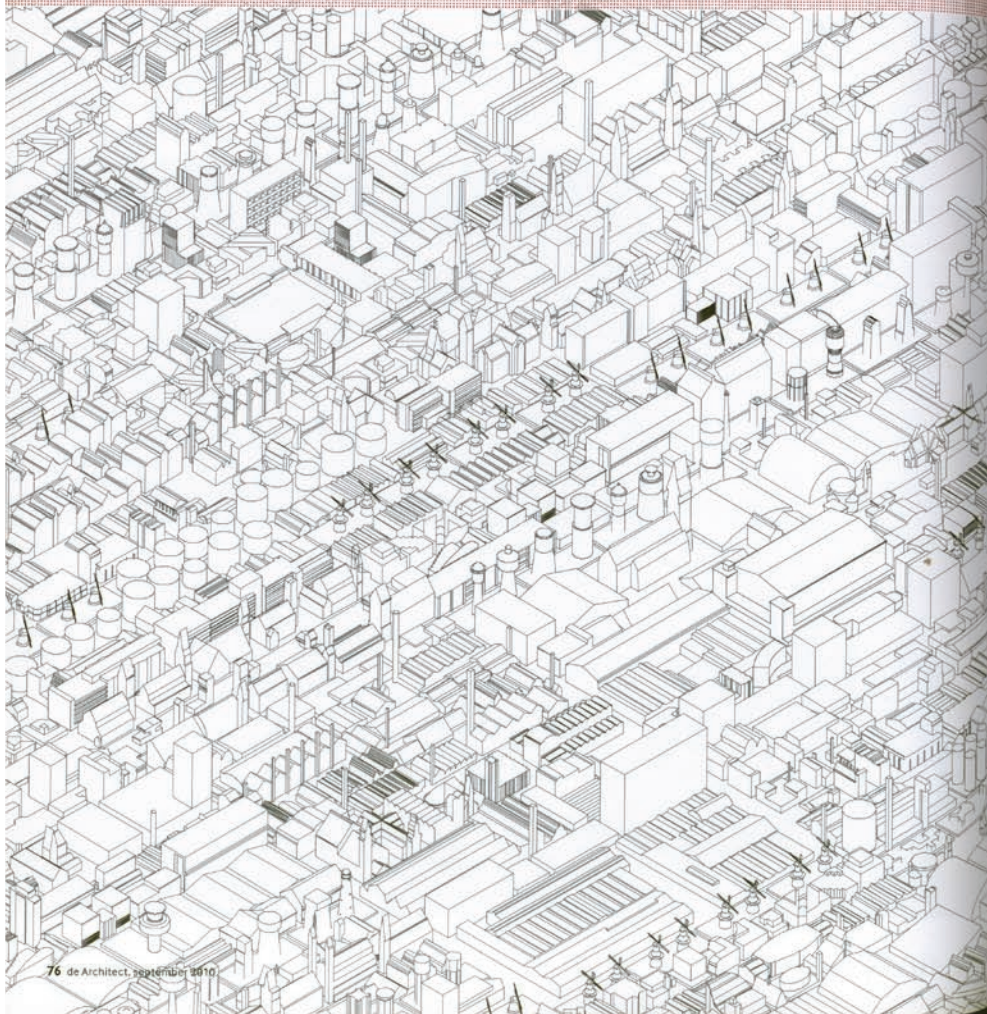

Thema

Harm Tilman Ruimtelijke condities voor een nieuwe economie	077
Endry van Velzen Voorbij de crisis	086
Gert Jan te Velde Geluk bij een ongeluk	090
Bas Liesker Architectuur van de straat	094

Herstructurering

Ruimtelijke condities voor een nieuwe economie

Met de crisis van september 2008 kwam een plotseling einde aan een lange periode van koortsachtige economische activiteit. De crisis is niet een heel gebruikelijke, en zal waarschijnlijk gepaard gaan met een systeemwisseling. Het gaat immers niet om een tijdelijke inzinking, maar om de vraag hoe duurzame groei kan worden gegenereerd. Zeker is, dat architectuur en stedenbouw vraaggestuurd moeten gaan werken om ruimte te bieden aan gewenste verdichting en creatieve en innovatieve processen.

Auteur Harm Tilman

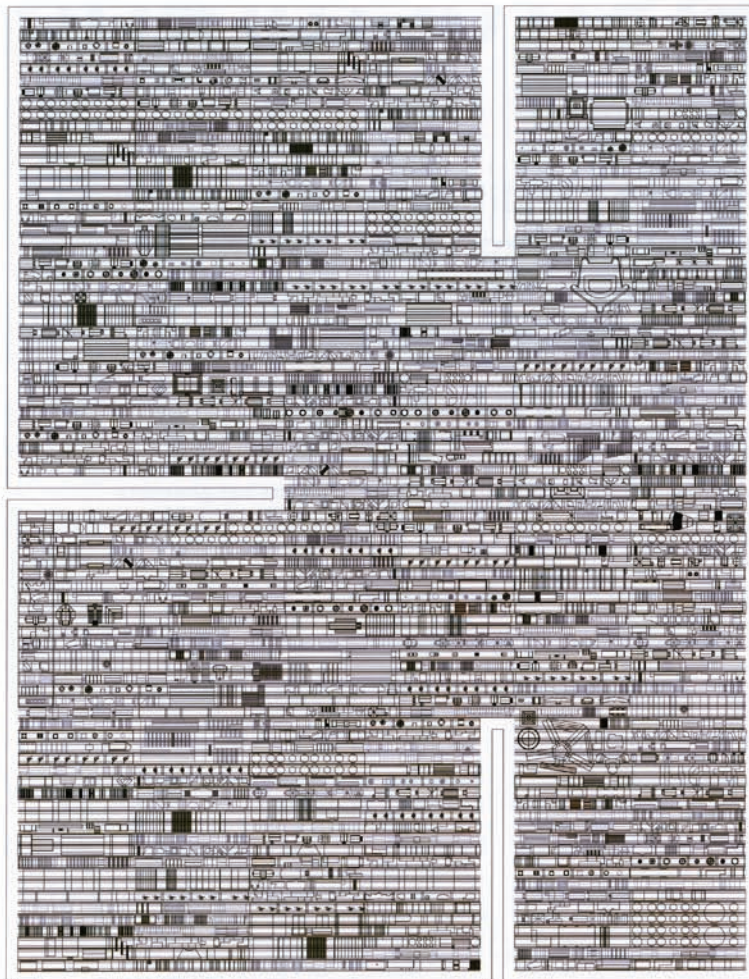
Een van de meest inspirerende boeken die de laatste tijd is verschenen over de crisis is het boek *The Great Reset* van Richard Florida. In dit boek betoogt Florida, dat de economische pieken en dalen deel uitmaken van de levenscyclus van de samenleving. Zoals bomen in de herfst hun bladeren verliezen en in het jaar daarop weer in bloei staan, zo stellen ook economieën zichzelf voortdurend opnieuw in. De huidige crisis laat zien wat werkt en wat niet werkt. Systemen en praktijken die niet langer functioneel zijn of zijn verouderd, zullen omvallen en afsterven. Maar het is volgens Florida ook de tijd waarin de Kiemen van innovatie en inventie, van creativiteit en ondernemersgeest tot bloei komen. Dit vormt de voorwaarde voor herstel door middel van het opnieuw inrichten van economie en samenleving. In de huidige tijd wordt aan de overheid een grote rol toegedicht om deze innovaties te stimuleren, maar Florida wijst overheidsingrijpen gedeceerd af. In het beste geval leidt dat er volgens hem toe, dat ten dode opgeschreven economische sectoren slechts een tijd langer kunstmatig in leven kunnen worden gehouden. De overheid beschikt niet over de middelen waarmee ze de vraag kan genereren die nodig is voor nieuwe duurzame economische groei.

Stedelijke transformaties

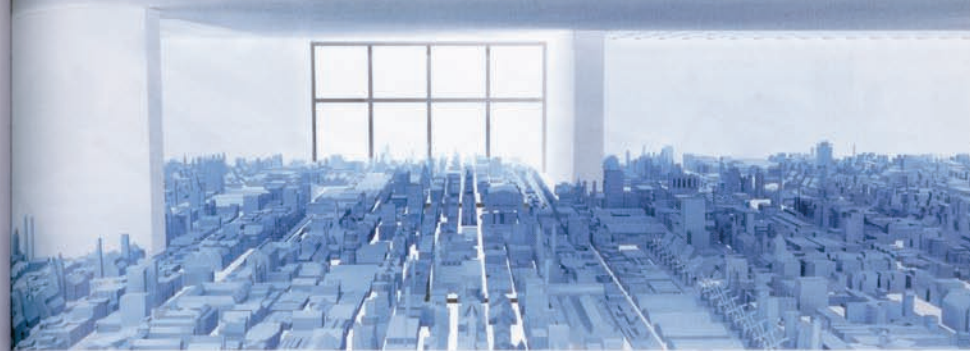
De reset van Florida bestaat uit brede en fundamentele economische en maatschappelijke transformaties. Maar niet alleen verandert de manier waarop wordt geproduceerd en geïnnoveerd, ook het stedelijke landschap komt er anders uit te zien. Deze wordt bepaald door nieuwe infrastructuur en nieuwe transportsystemen. Zo treden veranderingen op in waar en hoe we wonen en werken. Uiteindelijk zal een nieuwe manier van leven zich uitkristalliseren. Over de noodzaak van verdichting wordt lacherig gedaan.

Wil de stad weer gaan werken, dan zijn andere leefwijzen en andere prioriteiten nodig

Het wordt gezien als een zaak van veranderende consumptievoorkeuren. Er is echter meer aan de hand. De kosten die Nederlandse huishoudens besteden aan huizen en transport zijn de afgelopen veertig jaar sterk gestegen. De huizenprijzen zijn onveranderd hoog en de markt zit potdicht. Starters kunnen geen woningen krijgen in de grote steden. Wil de stad weer gaan werken, dan zijn andere leefwijzen en andere prioriteiten nodig.

plantekening van de installatie van Rietveld Landscape in de plattegrond van het Nederlands paviljoen in Venetië.

Een schaalmodel van alle leegstaande en herbruikbare gebouwen vult de vloer van het Nederlands paviljoen.

Een ding is zeker, het wordt geen 'business as usual'. Het recept van grootschalige projecten voor snelwegen, publieke werken en woningbouw was een oplossing voor de vorige crisis, niet voor de huidige. De toenmalige economische uitdaging was de vraag van consumenten naar uiteenlopende producten zoveel mogelijk te versterken. Dit model zal nu niet meer werken. De grootschalige aanbodeconomie heeft zijn langste tijd gehad. De huidige economie wordt aangedreven door idee-georiënteerde creatieve industrieën. Herstel van de economische crisis vereist een ruimtelijk en maatschappelijk kader dat hiermee in overeenstemming is. Het zou verkeerd zijn geld te blijven pompen in het huidige ontwikkelingsmodel met zijn bijbehorende banken- en hypotheekstelsel. Dit systeem heeft de crisis juist veroorzaakt. De diensten en producten die dit model voeden, moeten nu juist opnieuw worden uitgevonden. Ze zullen efficiënter, effectiever en betaalbaarder moeten zijn. Het lijkt verstandig te besparen op auto's, huizen en energie op voorwaarde, dat daarmee ruimte vrijkomt voor uitgaven en investeringen in recent opduikende diensten en goederen, van biotechnologie tot nieuwe vormen van persoonlijke ontwikkeling, recreatie en nieuwe ervaringen.

Nieuwe ruimtelijke fix

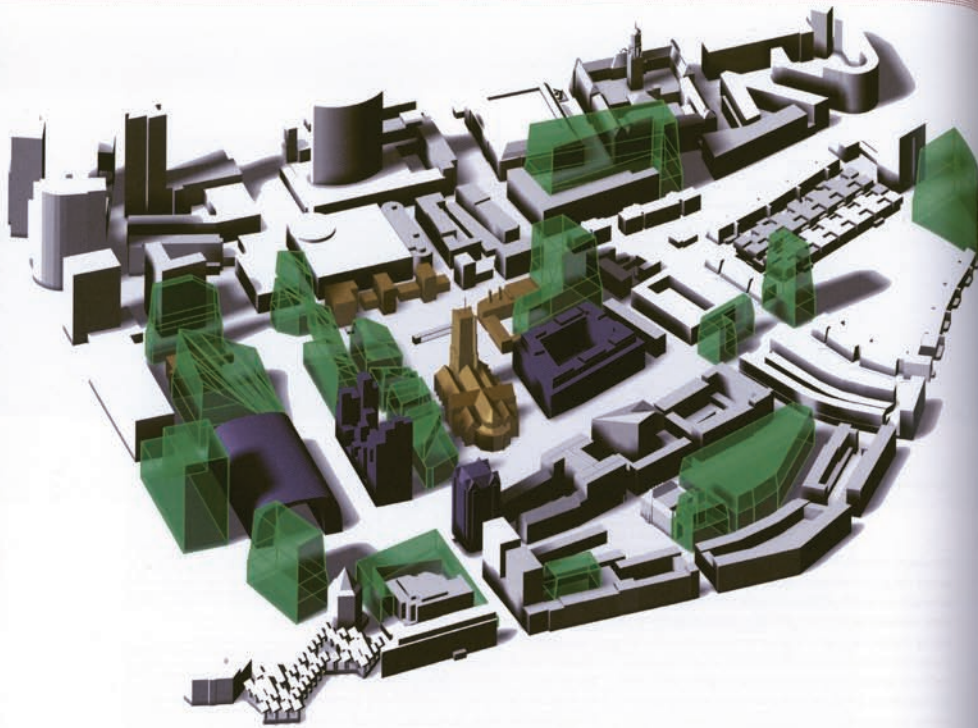
Ronald Rietveld richt dit jaar samen met Erik Rietveld op de Architectuuriënnale te Venetië het Nederlandse paviljoen in. De curators wijzen op het ongelooftijke areaal aan grond en gebouwen waarmee op dit moment niets gebeurt. Het potentieel hiervan is gigantisch, maar herbestemming is nog maar mondjesmaat aan de orde. Rietveld Landscape wijst op de mogelijkheden die er zijn om dit potentieel aan

te wenden voor de vernieuwing van de Nederlandse economie. Volgens hem zou moeten worden gefocust op de gebruikscondities die per locatie en gebouw verschillend zijn en dient te worden nagedacht over het tijdelijk gebruiken van deze structuren.

De overheid heeft de ambities Nederland op te stuwen in de top vijf van de kenniseconomieën in de wereld. Op tal van terreinen zou Nederland al voorop lopen. Genoemd worden de creatieve industrie, de voedsel- en bloemensector, de chemie, de hightechindustrie en het watermanagement. Echter over de ruimtelijke condities voor innovaties wordt totaal niet nagedacht. Rietveld meent, dat op dit vlak een wereld valt te winnen door in de eerste plaats inspirerende ruimte te maken en in de tweede plaats door condities voor kennisuitwisseling te creëren.

Rietveld stelt met recht, dat economische activiteiten een ruimtelijke component kennen. Ze liggen immers ingebed in het weefsel van de stad. Florida acht de mate waarin dit weefsel gaat veranderen doorslaggevend voor de Great Reset die nu op stapel staat. Hij wijst daarbij op de opkomst van suburbia na de grote crisis van 1929. Deze creëerde een onverwachte vraag naar auto's, uitrustingen en andere goederen. Het lulde de gouden eeuw van de massaproductie in. Om de crisis op te lossen was niet alleen nieuwe economische activiteit nodig maar ook een andere ruimtelijke ordening.

De geograaf David Harvey noemt dit de 'spatial fix' van een probleem. Zowel steden als voorsteden en verder weg gelegen randgemeenten maken hier deel van uit. Deze situatie zal niet snel veranderen. Gedurende de laatste dertig jaar zijn veel kantoren en woningen ver weg in de periferie gere-

Masterplan voor het Laurenskwartier in Rotterdam door KCAP en de gemeentelijke dienst d5+V. Ingetekend zijn de maximale bouwhoogtes binnen het raamwerk van de bestaande bebouwing.

aliseerd. Deze blijven hun aantrekkingskracht behouden. Ondanks de grote leegstand van kantoren worden bijvoorbeeld nog steeds nieuwe kantoorgebouwen opgeleverd. Toch zijn er tekenen van verandering. Zo is Almere bezig zich te transformeren van groeikern tot stad. Daarnaast zijn veel gemeenten bezig hun naoorlogse wijken die profiteren van hun centrale ligging, te ontwikkelen tot dichtere stadsdelen met meerdere functies. Op dit vlak liggen ook grote kansen voor de bloemkoolwijken uit de jaren tachtig.

Tekenen van verandering

Ook op het gebied van het wonen zijn vergelijkbare ontwikkelingen. Het fenomeen themawijken is de afgelopen jaren sterk in opgang geweest en zal zijn populariteit behouden. Maar steeds minder mensen zijn bereid voor deze poespas te betalen. Ze geven weinig om het maken van indruk en zijn daarom niet per se geïnteresseerd in neo-traditionele huizen. De nadruk ligt op ruimtes die goed functioneren, een goede prijs hebben en passen bij het budget. Kortom, het productieve huis, niet het representatieve woonhuis.

In het werken ziet men vergelijkbare ontwikkelingen. De bedrijven die er in de nieuwe economie toe doen, trekken niet meer in slanke kantoortorens die veel verticaal verkeer opleveren en die de onderlinge relaties tussen afdelingen bemoeilijken. Het nieuwe werken blijkt alleen te renderen op grote vloeren waar flinke gaten in zijn gezaagd. De huidige ruimtelijke fix verschilt daarmee sterk van de huidige en de vorige. Het model van compacte steden met omliggende voorsteden is steeds minder haalbaar. Beide maken tegenwoordig deel uit van megaregio's. Zowel van de stedelijke ruimte als van de suburbane gebieden dient slimmer gebruik te worden gemaakt. Het ontwikkelingsperspectief dient te worden verbreed. Het doel daarbij zou moeten zijn comfortabele, betaalbare leefruimte voor meer mensen te creëren, en tegelijkertijd te voorzien in een grote leefbaarheid. Dit vraagt om meer liberale regelgeving, om meer woonbestemmingen in de stad en meervoudig grondgebruik in de Vinex, om investeringen in openbaar vervoer en om congestieeffingen voor het autoverkeer. De opgave is verder de

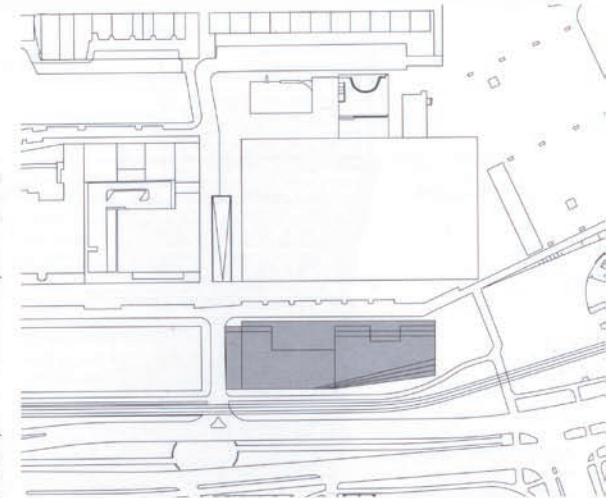
uitbouw van netwerken te bevorderen en de al ontwikkelde ruimte op een effectievere manier te gebruiken. Opties moeten zodanig zijn dat mensen als ze dat willen dichter bij hun werk kunnen gaan wonen. Het verkeer in de Randstad staat bijna stil. Wil de economie weer gaan draaien, dan zal de beweging van goederen, mensen en ideeën moeten worden opgevoerd."

Binnenstedelijke vernieuwing

Resets veronderstellen nieuwe manieren van werken en leven en wonen en dit leidt tot nieuwe patronen van consumptie. De komende verplaatsing gaat van Vinex naar bestaand stedelijk gebied en van bezit naar huur. Mensen willen slimmer winkelen, minder kopen, meer sparen. Ze willen hun geld gebruiken voor ervaringen die hun leven verrijken en niet meer besteden aan spullen die je in je huis kunt zetten. Ze willen meer tijd voor vrienden en familie en meer gelegenheid voor persoonlijke ontwikkeling. Alle overbodige zoek kan overboord, wat handig is gezien de gevraagde mobiliteit en flexibiliteit in de huidige Reset. Architectuur en stedebouw spelen in deze constellatie een belangrijke rol. De opgave is de transformatie van bestaand stedelijk gebied op zo'n manier dat de Reset mogelijk wordt gemaakt. Telkens is de vraag wat in een bepaalde context

De komende verplaatsing gaat van Vinex naar bestaand stedelijk gebied en van bezit naar huur

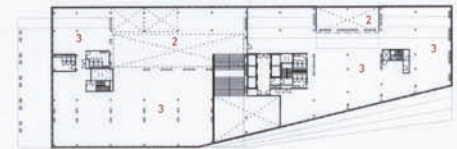
kan worden ontworpen en hoe deze ingrepen samenhangen met een visie op de stad als geheel. De binnenstad van Rotterdam is een goed voorbeeld, vooral door de manier waarop deze stad de haar kenmerkende leegte keer op keer weet in te zetten voor nieuwe ontwikkelingen. Direct na de Tweede Wereldoorlog werd de gebombardeerde binnenstad van Rotterdam opgevat als het knooppunt van alle stromen in de expanderende havenstad. De tweede grote Reset kwam in de jaren tachtig toen het gemeentebestuur onder leiding van burgemeester Bram Peper onderkende dat bewoning en bedrijvigheid moesten worden vastgehouden in de stad. Om deze reden werd het centrum over de Maas uitgebreid op de Kop van Zuid. Om dit te bereiken werden beide gebieden met elkaar verbonden door de iconische brug van de toen jonge architect Ben van Berkel. Op dit moment ondergaat de Rotterdamse binnenstad een nieuwe gedaantewisseling. Aan de kenmerkende wederopbouwarchitectuur wordt een nieuwe laag toegevoegd die het centrum levendig en aantrekkelijk maken. Het Laurenskwartier is noordelijke helft van de oude stadsdriehoek en ontleent zijn naam aan de Laurenskerk, een van de weinige gebouwen die na het bombardement werd

Blaak 31, situatietekening

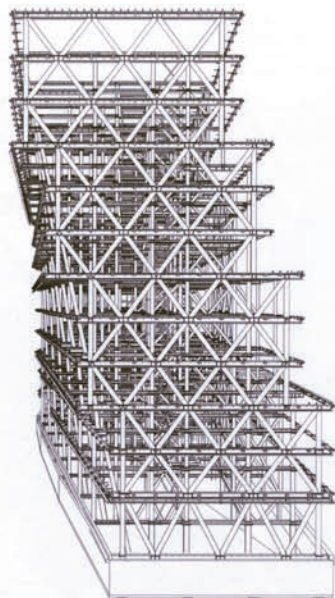
Vierde verdieping

Eerste verdieping

Begane grond 1 entreehal 2 atrium 3 kantoor

De draagconstructie van Blaak 31 zorgt ervoor dat het interieur open en vrij indeelbaar is en dat er een groot atrium kon worden gemaakt. Hierdoor zijn de bijzondere verspringen in de gevel ook binnen ervaarbaar.

gespaard. Andere trekkers in dit gebied zijn de Hoogstraat en de Meent, evenals de Binnenrotte waar de weekmarkt wordt gehouden. In dit gebied geven de Markthal van MVRDV en het project van de Cie. op de kop van de Hoogstraat een belangrijke programmatische en ruimtelijke impuls. KCAP Architects&Planners ontwikkelde in samenwerking met de Dienst ds+v van de gemeente Rotterdam een masterplan om deze ontwikkelingen in goede banen te leiden. Kees Christiaanse is door de gemeente aangesteld als supervisor. Doel daarbij is een ruimtelijke en fysieke samenhang te creëren. Dit is een belangrijk verschil met de voorgaande periode, toen op een betrekkelijk klein gebied, het NN gebouw van Quist, de bibliotheek van Bakema, de paalwoningen van Piet Blom en het hotel van Neutelings Riedijk werden ingepland. Hier leek eerder een curator aan het werk te zijn geweest die van ledere belangwekkende stroming een werk op de tentoonstelling vertegenwoordigd wilde zien. Op dit moment zet men in Rotterdam de volgende stap. Het Masterplan vat het als volgt samen: "Het gebied heeft op het moment een fragmentarisch karakter en is slecht verbonden met de omgeving. Er is onvoldoende benodigde

fijnmazigheid en ruimtelijke hiërarchie. De kwaliteit van de openbare ruimte en de bebouwing is op veel te veel stukken slecht. De continuïteit van het stedelijke beeld is afwezig, zowel in bebouwing als in openbare ruimte. Een te weinig divers programma zorgt voor onevenwichtigheid, een ongelijke verdeling voor overvolle naast verlaten gebieden. Er is een bepaalde ambiguïteit in de hoofdstructuur, een slechts ten dele gerealiseerde nieuwe hoofdstructuur, en een deels verbroken oude hoofdstructuur." Tegelijkertijd bergt de "onaffe" situatie veel mogelijkheden voor transformatie en ontwikkeling in zich.

Rol van architectuur

Om de structuur van het Laurenskwartier te versterken, speelt de architectuur een belangrijke rol. Door toevoeging van bebouwing en het articuleren van randen versterkt het masterplan de hiërarchie van de openbare ruimte. Blaak 31, een ontwerp van architect en partner Han van den Born van KCAP, vormt hiervan een bijzondere illustratie. Het gebouw zoekt nadrukkelijk een relatie tot de stedelijke ruimte en wil zich niet onderscheiden in 'splendid isolation'. Dit gebouw

articuleert de stedelijke buitenruimte van Binnenrotte en Blaak en draagt bij aan een levendig straatprofiel. In de onderbouw zijn publieke functies opgenomen, waaronder een café en een galerie. Ook de bibliotheek van de hoofdhuurder ligt op de begane grond. Het gebouw vormt de noordelijke rand van de Blaak en ligt precies op het punt waarop deze brede boulevard uit het Basisplan een knik maakt. De Blaak transformeert hiermee van een stedelijk riool in een gearticuleerde stedelijke ruimte. Dit gegeven keert terug in de verticale opbouw van het complex. Terwijl de onderbouw de rooilijn van de Blaak in de ene richting volgt, verspringen de daarboven liggende verdiepingen en in stappen van 2.70 meter terug in de andere richting. Bij de ligging van de onderbouw is rekening gehouden met de ondergrondse metrobuïs waar een meter afstand toe is bewaard. Deze ligt daardoor iets terug van de straat. Doordat de verdiepingen aan de achterzijde van het gebouw ook verspringen, is voldoende afstand tot de toekomstige, achterliggende Markthal bewaard en is een maximum aan licht en privacy in beide gebouwen gegarandeerd. De constructie ondersteunt de bijzondere architectonische

De verspringende geveldelen markeren de knik in de stadsboulevard en vullen de open ruimte, terwijl ze aan de andere zijde licht en lucht toelaten tussen het kantoor en de toekomstige markthal door MVRDV. **Fotograaf Jeroen Musch**

Vanuit de bibliotheek op de begane grond leidt een verleidelijke spiltrap naar de eerste verdieping.
Fotograaf Horizon Photoworks

ambitie. Het is een staalskelet dat direct op de keldervloer is gezet. Ter plaatse van de uitkragingen zijn schuine kolommen en stabiliserende elementen in de gevel en de plattegrond toegevoegd. De stabiliteitsconstructies zijn vrijgehouden van liften, stijpunten en installatiekanalen. De vrije indeelbaarheid van de vloeren is op deze wijze gegarandeerd. Om in verband met de metrotunnel gewicht te besparen zijn dekvloeren achterwege gelaten en is een staalframebouwgevel toegepast. Door slimme engineering kon het gebouw in 21 maanden worden gerealiseerd.

Met Blaak 31 is een kantoor gerealiseerd dat geheel inspeelt op het zogenoemde nieuwe werken. De open inrichting met grote, flexibele kantoorvloeren waarin door de interieurarchitect gaten atria en stijpunten zijn ontworpen, versterkt de communicatie, bevordert de interactie tussen de verschillende afdelingen en roept een informele werksfeer op. Een breed scala aan trappen vergroot de herkenbaarheid van de verdiepingen en vergemakkelijkt de onderlinge communicatie. Dit is een belangrijk verschil met de kantoorloftens uit de vorige Reset die relatief kleine vloeren kennen en waarin het verkeer tussen de verdiepingen slechts via lift of noodtraphuis mogelijk is. Dergelijke compacte kernkantoren werken echter niet meer. Fokkema & Partners Architecten realiseerde een ingetogen interieur waarin ruimtes voor overleg en werkplekken op een boeiende manier zijn verwerkt.

Vacant NL

Curator Rietveld Landscape

Multidisciplinair ontwerpteam Jurgen Bey (ontwerper),

Joost Grootens (grafisch vormgever), Erik Rietveld (filosoof/econoom), Ronald Rietveld (landschapsarchitect), Saskia van Stein (projectleider NA) en Barbara Visser (beeldend kunstenaar).

Blaak 31, Rotterdam

Opdrachtgever Provast, Den Haag

Eigenaar Commerz Real Investmentgesellschaft, Düsseldorf/Wiesbaden

Gebruikers Loyens & Loeff en Glencore Grain

Architect KCAP Architects&Planners, Rotterdam

Ontwerpteam Han van den Born, Kees Christiaanse,

Daniel Schmitz-Mohr, Matthijs Karstel, Simona Puglisi

Interieurarchitecten namens Loyens & Loeff Fokkema & Partners Architecten, Delft

Aannemer BAM Utiliteitsbouw, Den Haag

Constructief ontwerp DHV Bouw en Industrie, Amersfoort

Staalconstructie Staalbouw Nagelhout Bakhuizen, Bakhuizen

Programma 23.000 m² kantoor, publieke functies/grand café,

90 parkeerplaatsen in ondergrondse parking

Ontwerp 2007-2008

Uitvoering 2008-2010 / **Oplevering** 30 juni 2010

De riante trappenhuisen hebben een prominente plek in het interieur. Ze maken meerdere verdiepingen tegelijkertijd erfahrbaar voor de werknemers, wat de communicatie tussen afdelingen versterkt. Fotograaf Aemelle Deelder